

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLÂNI

Prof. Dr. HAMZA EROĞLU

A- Cumhuriyetin İlânının Hazırlıkları

1 Nisan 1923'de seçimin yenilenmesine karar veren T.B.M.M.i, Cumhuriyeti resmen ilân etmemesine rağmen görevini büyük bir sorumlulukla yapan tarihî meclis olmuştur.

Birinci Büyük Millet Meclisi seçimin yenilenmesine karar vererek dağıldıktan sonra Mustafa Kemal Paşa, yeni meclis toplanıncaya kadar yetiştirilmek üzere bir kısım uzman arkadaşlarını yeni bir Anayasa tasarısı hazırlamakla görevlendirmiş ve zaman zaman toplantılara başkanlık ederek bu yoldaki çalışmalarını kendi düşünce ve direktifleri ile aydınlatmıştı. Özellikle konuşmalarında, millî hükûmetin mahiyetinin Cumhuriyet olduğu halde onu kesin olarak ifade ve ilân etmemenin devlet idaresinde zaaf olduğunu, ilk fırsatta Cumhuriyeti ilân ederek bu zaafı ortadan kaldırmanın gereğini belirtmiştir¹.

İkinci Meclis 11 Ağustos 1923'de toplanmıştı. Cumhuriyetin ilânı bu meclis tarafından gerçekleştirilmekle beraber, Lozan Barış Andlaşmasının imzası ve T.B.M.M.i tarafından onaylanması, Ankara'nın yeni kurulan Devletin İdare Merkezi olması gibi iki önemli kararın alınmasını da öncelikle gerekli kılıyordu.

Lozan Barış Andlaşması 24 Temmuz 1923'de imzalanmış ve yeni Meclis Lozan Barış Andlaşması ile eklerini tasdik etmiştir. T.B.M.M.i yeni bekleyişler içersindedir. Bu arada cereyan eden bir kaç olay, Cumhuriyetin ilânı hazırlıklarını belirtmesi bakımından önemlidir.

1. Mustafa Kemal Paşa'nın Hazırladığı Anayasa Değişikliği

Lozan Barış Andlaşmasının imzasından sonra Mustafa Kemal Paşa, Özel Kalemünde memur olan ve kişisel güvenini kazanmış bulunan Ha-

¹ Bk. İslâm Ansiklopedisi, 10 neu Cüz, "Atatürk" maddesi, s. 772.

san Rıza Soyak'ı çağırarak bir kaç küçük kâğıt parçasını vermiş ve şöyle demiştir:

— “Bunları al, müsvedde halindedirler, beyaz edeceksin. Yazılar karışıktır, dikkat et, okuyamadığın veya anlayamadığın yer olursa bana sorarsın. Bunları şimdilik yalnız sen ve ben bileceğiz; âmirlerine dahi bahsetmene lüzum yoktur”.

Hasan Rıza Soyak, Mustafa Kemal Paşa'nın kullandığı küçük bir not defterinden koparılmış ve onun el yazısı bulunan bu sahifeleri okuyunca bunların 20.1.1921'de kabul edilen Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun devlet şekline ait maddelerini değiştiren ve Türkiye Devletine, “Cumhuriyet” şeklini kazandıran taslak olduğunu görmüştür.

Mustafa Kemal Paşa tarafından hazırlanan metin aynen şöyledir:

“Türkiye Devletinin hükûmet şekli Cumhuriyettir”.

“Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur”.

“Meclis, hükûmetin inkisam ettiği idare şubelerini, icra vekilleri vasıtasıyla idare eder”.

“Türkiye Cumhurreisi, Umumî Heyet tarafından, Türkiye Büyük Millet Meclisi azası meyanından bir intihap devresi için seçilir. Reisin vazifesi yeni Cumhurreisinin intihabına kadar devam eder. Tekrar intihap olunmak caizdir. Türkiye Cumhurreisi, devletin reisidir; bu sıfatla lüzûm gördükçe Büyük Millet Meclisine ve Vekiller Heyetine riyaset eder”.

“Başvekil, Cumhurreisi tarafından ve meclis azası arasından intihap olunur. Diğer vekiller, Başvekil tarafından yine Meclis azası arasından intihap olunduktan sonra heyeti umumiyesi, Cumhurreisi tarafından Meclis'in tasvibine arz olunur. Meclis içtima halinde değilse, tasvip işi Meclis'in içtimasına talik olunur”.

Hasan Rıza Soyak, verilen metni yeni baştan düzenliyerek yazdırdıktan sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın konu ile ilgili talimatını almıştır.

“Şimdi bunu al, Adliye Vekili Seyit beye götür, yarına kadar bunları okusunlar. Cumhuriyet ve halk hâkimiyeti mefhumları ile umumî hukuk kaideleri bakımından tetkik etsinler ve mütalâalarını bildirsinler. Meselenin şimdilik üçümüzün arasında kalmasını arzu ettiğimi de Seyit Beye söylersin”.

Verilen emir yerine getirilmiş, Seyit bey müsveddeleri okuduktan sonra, geri verirken görüşlerini, Hasan Rıza Soyak'a "pek mükemmel bulunduğunu, esaslarda mutabık olduğunu, tashih haddi olmamakla beraber, birkaç nokta da Gazi'nin emirlerine imtisal ederek, mütalâalarını kaydettiğini", söylemiştir².

Falih Rıfki Atay'ın Cumhuriyetin ilânı ile ilgili olarak Çankaya adlı eserinde, 11 Eylül 1923'de tuttuğu notlar konuya açıklık getirmesi bakımından dikkatimizi çekmektedir.

T.B.M.M.de Mustafa Kemal Paşa'nın odasında cereyan eden olaylar, Cumhuriyetin ilânından önce, Cumhuriyetin ilânı ile ilgili görüşmeleri dile getirmektedir. Konunun ele alınışına Parti Tüzüğünde yapılacak değişiklikler sebep olmuştur.

"Gazi dedi ki"

— Cumhuriyet ne demektir? Kamusa baktım, "chose publique" kelimeleriyle tercüme edilmiştir. Bizde manası ne olmalı?

Gazi'nin sözü hangi konu üstüne getirmek istediği belli idi. Kanun-u esâside (Anayasada) hükûmet şeklini açıkça göstermek sırası geldiğini söyleyen Sabri Bey:

— Mesele bugünkü vaziyetin ifade edilmesinden ibarettir, dedi.

Gazi: — Ben projeyi (sözkonusu parti tüzüğü projesi) gördüm. Çok eksik yerleri var. Bu hafta kendim uğraşacağım. Sonra bazı arkadaşlarla hususî müzakerede bulunuruz ve fırkaya getiririz, dedi.

Yunus Nadi: — Bunu en kuvvetli zamanımızda yapmalıyız.

Gazi, kalemını masaya vurarak;

— En kuvvetli zamanımız bugündür, dedi.

Sonra yeni Kanun-u Esasî'nin kendi niyetine göre ilk maddesini okudu. "Türkiye Cumhuriyet usulü ile idare olunan bir halk devletidir"³.

Falih Rıfki Atay, bu açıklamalardan sonra notlarında şu hususa yer vermektedir.

² Olayın cereyan tarzı ve değişiklik metni için lütfen Bk. Hasan Rıza Soyak, Atatürk'den Hatıralar, C. I., s. 181-183; Naşit Uluğ, Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1973, s. 355-357; Feridun Fazıl Tülbentçi, Cumhuriyet Nasıl Kuruldu, Sel Yayınları, İstanbul 1955, s. 31-34.

³ Falih Rıfki Atay, Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar, İstanbul, 1969, s. 374.

“Nihayet yakında Cumhuriyetin ilân olunacağını Mecliste Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından işitiyorduk. Haber ağızdan ağıza yayılarak, Mecliste herkes şüpheden kurtulacaktır”⁴.

Falih Rıfka Atay, bu açıklamaları yaparken asıl amacının da ne olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“10 Eylül'den 29 Ekime kadar kırkdokuz gün var. Yukarıdaki notu buraya alışımın sebebi, Cumhuriyet meselesinin sonuna kadar bir sır olarak saklayıp, bir gece, top sesleri ile ansızın ortaya çıkmış olmadığını anlatmaktadır”⁵.

2. Atatürk'ün Rauf Bey'e Devlet Reisliği Makamını Kuvvetlendireceğine Dair Verdiği Söz

Lozan Barış Andlaşmasının imzalanmasından hemen sonra Rauf Bey (Orbay), Vekiller Heyeti Reisliğinden çekilirken, Atatürk'ten, “Devlet Reisliği Makamını takviye ediniz”, diye rica etmişti.

Atatürk, Rauf Bey'e, “Dediğinizi yapacağıma katiyen emin olunuz, “cevabımı vermiştir. Atatürk, Rauf Beyin ne demek istediğini pek güzel anladığını belirterek gerekli açıklamayı yapmaktadır.

“Rauf Bey, Devlet Reisliği makamı olarak hilâfet makamını düşünüyor ve o makama kuvvet ve salâhiyet teminini benden rica ediyordu... Rauf Beyin benim müsbet cevabımın medlulünü anlayıp anlamadığı meşküktür (şüpheli). Bilâhare Cumhuriyet ilânından sonra kendisiyle Ankara'da vukubulan bir mülâkatımızda, ne için muarız olduğunu, yapılmış olan şeyin Ankara'dan müfareket ederken (ayrılırken) benden yapılmasını rica ettiği ve benim söz verdiğim meseleden başka bir şey olmadığını söylediğim zaman, “Ben”, demişti, “Devlet reisliği makamını takviye ediniz derken asla Cumhuriyet ilânını tasavvur ve kastedmemiştim”. Halbuki efendiler, benim verdiğim cevabın medlûlü tamamen o idi. Filhaka bence devlet riyaseti ile T.B.M.M.si makamını memzuç (karışık) bulundurmak, millî hükûmetimizin mahiyeti, Cumhuriyet Hükûmeti olduğu halde onu kat'i olarak ifade ve ilân etmemek bir zaaf teşkil etmekte idi. İlk fırsatta resmen Cumhuriyet ilân etmek ve Devlet Reisliğini, Cumhurreisliği makamında temsil ederek kuvvetli bir vaziyet vücuda ge-

⁴ Falih Rıfka Atay, Çankaya, Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar, İstanbul, 1969, s. 374-375.

⁵ a.g.e., s. 375.

tirmek elzem idi. Rauf beye bunu yapacağıma katiyen söz vermiştim. Eğer maksadıma intikal edememiş ise, zannederim, noksan bende değildir..."⁶.

3. Atatürk'ün Yabancı Bir Gazeteciye Cumhuriyetle İlgili Açıklaması

Üçüncü önemli olayda Mustafa Kemal Paşa'nın Wiener Neue Freie Presse muhabiri Lazar'a 22 Eylül 1923'de verdiği demektir⁷. Bu demec gerek ülkede ve gerekse dışarıda büyük yankılar uyandırmıştı. Mustafa Kemal Paşa bu beyanatında ilk defa "Cumhuriyet" kelimesini açıkca ortaya atmış bulunuyordu. O sırada Ankara'da bulunan İkdam Gazetesi muhabiri Mecdi Sayman'da demecin doğruluğunu görüşme sırasında orada hazır bulunan Hamdullah Suphi Tanrıöver'e doğrulatmış, Tanrıöver'in haberin yayınlanmasında sakınca görmesine rağmen hemen gazetesine bildirmişti. Demec'in bir özeti Türkçe ilk olarak İkdam gazetesinde yayınlanmıştı.

Gazeteci Lazar'ın sorusuna Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhuriyetin ilânı ile ilgili cevabı çok kesindi.

— Yeni Türkiye Teşkilâtı Esasiye Kanununun ilk maddelerini tekrar edeceğim.

"Hakimiyet bilâ-kayd'ü şart milletindir. İcra kudreti, teşriî salâhiyeti milletin yegâne hakiki mümessili olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir".

Bu iki kelimeyi bir kelimedede hulâsa etmek kaabildir. "Cumhuriyet". Yeni Türkiye'nin emr-i teceddüdü daha nihayet bulmamıştır. Harpten sonra Türk Teşkilâtı Esasiyesinin inkişafı henüz kat'i bir şekil almış adedilemez. Tadilât ve tashihat yapmak ve daha mükemmel bir hale getirmek elzemdir. İkmaline başlanan bu iş henüz bitmemiştir. Kısa bir zaman zarfında Türkiye'nin bugün filen almış bulunduğu şekil kanunen de tesbit edilecektir. Yakın bir âtide bu meseleye ait hükûmet teklifatı meclise arzedilecektir. Bu teklifatın bütün mevaddı Teşkilâtı Esasiye Kanununun inkişaf ve ikmaline ait bulunacaktır. Bütün Avrupa ve Amerika'daki Cumhuriyetler nasıl esas itibariyle yekdiğerinden ayrı değilse aralarındaki fark nasıl yalnız şekle ait bulunuyorsa, Türkiye'ninde bu cumhuriyetlerden farkı sırf bir şekil meselesidir. Diğer cumhuriyet usuliyile

⁶ Atatürk, Nutuk, C. II., s. 793-794.

⁷ Demec, Hâkimiyeti Milliye'de 27.IX.1923'de yayınlanmıştır.

idare edilen memleketlerde olduğu gibi bizimde hâkimiyete malik bir parlâmentomuz vardır. Yalnız bizde Büyük Millet Meclisi hem teşrî hemde icraî salâhiyete maliktir. Başka yerde olduğu gibi bizde de vekiller kendi vekâletlerine ait işlerden mes'uldürler. Başka yerlerde yeni Türkiye Devleti icra vekillerinin Millet Meclisinin elinde oyuncak olduğu zannediliyor. Bu hatadır, vekillerin mes'uliyetine ve vazifesine ait meselede, Teşkilâtı Esasiye Kanununda yapılacak tadilât ile tesbit edilmiş olacaktır. Netice itibariyle reis-i cumhurdan, reis-i hükûmetten ve mes'ul vekillerden müteşekkil bir hükûmet teşkil edeceğiz.

Yeni Türkiye'nin payitahtı meselesine gelince, bunun cevabı kendiliğinden zahir olur. Ankara Türkiye Cumhuriyetinin payitahtıdır”⁸.

Mustafa Kemal Paşa'nın demecinin içerde ve dışarıda yankısı çok yaygın olmuştur. Fransa'nın tanınmış gazetesi, Le Temps, “Fransa, kendi görüşlerini hiç kimseye zorla telkin etmek istemezse de Türkler Cumhuriyet ilân ettikleri zaman önce onları Fransızlar kutlayacaktır”⁹ diye yayın yapmıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu demecinin üzerinden kısa bir süre geçmesinden sonra, 5 Ekim 1923'de Halk Fırkası büyük divanı toplanmıştır. Altı saat süren uzun bir toplantı sonunda, Anayasada yapılacak değişiklikleri yapmakla görevli bir ihtisas heyeti seçmiştir. Heyet derhal çalışmalarına başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa bu heyetin çalışmaları ile çok yakından ilgilendiğinden, heyete sık sık başkanlık etmiştir. Ayrıca bu amaca hizmet etmek üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Büyük Millet Meclisi'nin dağılmasından sonra kurduğu heyette çalışmasına devam etmektedir¹⁰.

Mustafa Kemal Paşa'nın Neue Freie Presse muhabirine verdiği beyanatta açıkça Cumhuriyetten bahsetmesi, yeni devletin başşehrinin Ankara olacağını ortaya koyması, Anayasa değişikliği ile ilgili yeni bir ihtisas heyetinin kurulması, hemen kamuoyunda ve basında polemiklerin başgöstermesine, şiddetli münakaşalara sebebiyet vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya yakın gazete başyazarlarının kendi gazetelerinde, “Yakında Cumhuriyet ilân olunacaktır”, “Yeni Cumhuriyetimizin Reisi Mustafa Kemal

⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. III., 1918-1937, İkinci Baskı, Ankara, 1961, s. 63-64.

⁹ Naşit Uluğ'dan naklen, Siyasal Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, s. 360.

¹⁰ Bk. Feridun Fazıl Tülbentçi, Cumhuriyet Nasıl Kuruldu, s. 43.

Paşa Hazretleri olacaklardır” şeklindeki açıklamaları, gerici ve tutucu çevrenin ve nihayet Halife Abdülmecit Efendinin tepkisine sebebiyet veriyordu.

Cumhuriyetin ilânı öncesi, Türkiye Büyük Millet Meclisinde, Devletin geleceği ile ilgili başlıca üç fikir karşılıklı çatışma içinde idi.

1. Birinci fikir meşrutî idarenin tekrar gelmesini sağlayarak Halife Abdülmecit’i devletin başına geçirmek istiyordu. Bu fikri Mecliste Halife’nin vazife ve salâhiyetleri ile ilgili görüşmeler yapılırken, Halifeyi bir nevi devlet reisi tanımak ve İslâm âlemi üzerindeki etkisini sağlamak amacıyla yapılan teklifleri verenler savunuyorlardı.

2. İkinci fikir, Cumhuriyetin bir emri vaki şeklinde getirilmesine taraftar olmayanlardı. Bunlar Anayasa tadillerinin enine boyuna görüşülerek meclisten geçmesini istiyorlardı. Halifeye ve hilâfet makamına sadık olmaları nedeni ile, Halife’ye geniş yetkiler tanınmasını istiyorlardı.

3. Üçüncü fikir Cumhuriyetin sür’atle ilânını öngören inkılâpçıların görüşü idi. Bu görüş taraftarlarına göre, Anayasanın tümü üzerinde münakaşalar açılması, zaman alacağından ilk plânda Ankara’nın hükümet merkezi olarak sağlanmasından sonra sür’atle Cumhuriyetin ilânını gerekli görüyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bu üçüncü fikre taraftardır, ilk iş Ankara’nın başşehir olarak ilânı gerekli idi¹¹.

B- Ankara’nın Başkent Oluşu

Lozan Barış Andlaşmasının T.B.M.M.i tarafından onaylanmasından sonra, İstanbul 2 Ekim 1923’de tahliye edilmeye başlandı. 6 Ekim 1923’de İstanbul’un yabancı işgal kuvvetleri tarafından boşaltılması tamamlandı.

Yabancı işgal kuvvetlerinin İstanbul’dan ayrılması, gündeme hükümet merkezi meselesini getirmekte idi.

Lozan’dan başarı ile dönen Dışişleri Bakanı İsmet Paşa’yı bekleyen iki önemli mesele vardır. Biri Ankara’nın hükümet merkezi olması, diğeri devlet şeklinin tesbiti.

İsmet Paşa, hükümet üyesi olmakla beraber, Ankara’nın başkent oluşunu öngören önergeyi 9 Ekim 1923’de ondört arkadaşı ile birlikte, Malatya Milletvekili olarak T.B.M.M.ne vermişti. Önergeyi veren İsmet Paşa,

¹¹ Bu görüşler için lütfen Bk. Feridun Fazıl Tülbentçi, a.g.e., s. 44-45.

lüzumunu açıklıyor ve coğrafi ve stratejik durum, iç ve dış güvenlikte bunu gerekli görüyordu¹⁸,

13 Ekim 1923'de Anayasaya konan ek bir madde ile Ankara, yeni devletin başşehri olmuş ve böylece Devlet merkezinin İstanbul olacağı yolundaki çekişmelere son verdiği gibi, Cumhuriyetin ilânı içinde bir adım atılmış oldu. Bu aynı zamanda Millî Mücadelenin başındanberi uygulanan Ankara'nın İstanbul'a hakim olacağı esasında bir sonucu idi¹⁹. Şevket Süreyya Aydemir'de Ankara'nın başkent olmasını önemli bir olay, mânalı bir hâdise olarak ifade etmekte, "İstiklâl mücadelesinin gelenek ve hatıralarına asil bir saygı ve bağlılık nişanesi" olarak görmektedir²⁰. Bernard Lewis'in belirttiği gibi, "böylece, meydana gelmekte olan değişiklikleri sembolleştiren ve iyice belirten yeni bir başkent seçildi. Yeni devlet bir hanedan, imparatorluk veya din üzerine değil, Türk ulusuna dayanıyordu ve başkenti de Türk Anayurdunun kalbinde idi"²¹.

C- Cumhuriyetin İlânı

Fethi Okyar'ın yeni Meclis seçildikten sonra başkanı olduğu İcra Vekilleri Heyeti, üç buçuk aydan beri işbaşındaydı. Vekiller Heyetinin kuruluş şekli birçok memleket işlerini ele almaya imkân bırakmıyordu. Ayrıca Mecliste mevcut gizli bir hizip, Fethi Bey ve arkadaşlarının hükûmet hizmetlerini sükûnetle görmelerine engel oluyordu. Bu durumdan şikâyetçi olan Fethi Bey, Vekiller Heyetinden ayrılmak istediğini çeşitli vesilelerle, Atatürk'e ifade etmişti. Diğer vekillerde bu şartlar altında çalışmanın güçlüklerini belirtmişlerdi. Asıl ortaya çıkan güçlük hükûmet teşkilinin Meclis tarafından doğrudan doğruya seçim yolu ile yapılmasında idi.

Vekiller Heyeti 25 Ekim 1923'de Çankaya'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplandı. Alınan karara göre, Vekiller Heyeti üyeleri istifa edecekler ve yeni seçilecek Vekiller Heyetinde vazife almayacaklardı.

¹⁸ Gerekçe için lütfen Bk. Naşit H. Uluğ, a.g.e, s. 367-368.

¹⁹ Ankara'nın Başkent Oluşunu Falih Rifkı Atay, Manevî ve hissi yönleriyle açıklamaktadır. Bk. Falih Rifkı Atay, Çankaya, C. II., s. 376-377.

²⁰ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938), C. III, İstanbul, 1965, s. 140.

²¹ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, (İngilizceden çeviren Doç. Dr. Metin Kiratlı), Ankara, 1970, s. 250.

Vekiller Heyetinin istifa mektubu ise şöyledir:

“Riyaseti Celileye

Türkiye Devletinin, karşısında bulunan dahilî ve haricî vazifei mühimme ve müşkileyi suhuletle intaca muvaffak olması için gayet kuvvetli ve Meclisin müzahareti tammesine mazhar bir Heyeti Vekileye ihtiyacı katî bulunduğu kanaatindeyiz. Binaenaleyh Meclisi Âlinin her suretle itimat ve müzaheretine müstenit bir Heyeti Vekilenin teşekkülüne hizmet etmek maksadiyle istifa eylediğimizi kemali hürmetle arz eyleriz efendim”²².

27 Ekim 1923’de Vekiller Heyetinin istifası T.B.M.M.sinde okunduktan sonra, yeni bir vekiller heyeti kurma yolunda çalışmalara başlanıldı.

Tertip edilen listeler üzerinde bir birliğe varmanın güçlükleri ortaya çıktığından, Halk Fırkası Yönetim Kurulu bir liste düzenleyerek, Fırka Reisi Mustafa Kemal Paşa’ya durumu bildirdi. Listede yer alan isimlerin bir kısmının muvafakatlarının alınması gerekliliği ve kesin bir liste düzenleme zorunluğunu ortaya koyuyordu. 28 Ekim 1923 günü Çankaya’da İsmet Paşa (İnönü), Fethi Bey (Okyar), Kâzım Paşa (Özalp), Kemâlettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rize Meb’usu Fuat ve Afyon Karahisar Meb’usu Ruşen Eşref Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın misafirleri olarak akşam yemeğine davetli olmuşlardır.

O akşam yemekte, kabine bunalımından çıkmanın yolunu Mustafa Kemal Paşa arkadaşlarına göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa, yemek esnasında, “yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz” demiştir. Orada bulunanlar derhal bu fikre katılmışlardır. Yemekten sonra Çankaya’da misafir kalan İsmet Paşa (İnönü) ile birlikte bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Atatürk’ün söylediği ve İsmet Paşa’nın kaleme aldığı müsvedde, 20 Ocak 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesini öngörüyordu. Atatürk, Teşkilâtı Esasiye Kanununun birinci maddesine, “Türkiye Devletinin şekli hükûmeti Cumhuriyettir” cümlesinin eklenmesini uygun görüyordu. Diğer maddelerde Cumhuriyet idaresinin gereği Anayasada yapılan değişikliklere aitti.

²² Atatürk, Nutuk, C. II., İstanbul, 1961, s. 800.

Atatürk, Nutuk (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), C. II., Ankara 1984, s. 541.

29 Ekim 1923 Pazartesi, sabah saat 10.00'da Halk Fırkası grubu toplanmış ve yeni bir kabine teşkili için görüşmelere başlanmıştır. Ancak görüşmeler bir çıkmaz içindedir. Grup, Fırka Umumî Reisi olarak Mustafa Kemal Paşa'nın meselenin halline Genel Kurul tarafından görevlendirildiğini karar altına almıştır. Bunun üzerine kürsüye davet olunan Mustafa Kemal Paşa, meclisten çözüm yolu için bir saat müsaade istemiştir.

Mustafa Kemal Paşa bu bir saatlik süre içinde, Meclisde gerekli kişileri odasına davet ederek, bir gece önce hazırlanan müsveddeleri göstererek karşılıklı görüşmelerde bulunmuştur. Öğleden sonra saat bir buçukta Fethi Beyin başkanlığında toplanan Halk Fırkası Umumi Heyetinde önemli tarihi kararlar alınmıştır. Kürsüye çıkan Mustafa Kemal Paşa hükümet bunalımı ve bunun çözüm tarzı ile ilgili olmak üzere şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Muhterem Arkadaşlar, hallinde müşkülâta duçar olduğunuz meselenin sebep ve illeti, bütün rüfekaca (arkadaşlarca) taayyün etmiş olduğum kanaatindeyim. Noksan, kusur, takip etmekte olduğumuz usul ve şekildedir. Filhakika, mevcut Teşkilâtı Esasiye Kanunumuza tevfiakan (göre) bir Heyeti Vekile teşkiline teşebbüs ettiğimiz zaman bütün rüfekanın (arkadaşların) herbiri vekiller ve heyeti vekile intihabı mecburiyetinde bulunuyor. Heyeti umumiyenizin birden Heyeti Vekile intihabına mecbur olmanızda görülen müşkilâtın halli zamanı gelmiştir. Geçen devrede de, aynı suretle müşkilâta tesadüf ediliyordu. Görülüyor ki, bu usul bazan birçok teşevvüslere bâdi oluyor (karışıklıklara yol açıyor). Heyeti celileniz bu müşkilin halline beni memur kıldınız. Ben de arz ettiğim kanaatten mülhem olarak düşündüğüm şekli tesbit ettim. Onu teklif edeceğim. Teklifim mazharı kabul olursa kuvvetli ve mütesanit bir hükümet teşkili kabil olacaktır. Devletimizin şekil ve mahiyetini tesbit eden ve hepimiz için gaye olan Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun bazı noktalarını tavzih (açıklık) lâzımdır. Teklif şudur”²³.

Mecliste okunan teklif, Anayasanın, 1, 2, 4, 10, 11 ve 12 nci maddelerinin değiştirilmesini ve hükümetin şeklinin Cumhuriyet olduğunu ve bununla ilgili diğer değişiklikleri öngörüyordu.

²³ Atatürk, Nutuk, C. II., İstanbul, 1961, s. 808-809.

Atatürk, Nutuk, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), 1984, s. 547.

Mustafa Kemal Paşa'nın teklifinden sonra görüşmelere ve münakaşalara başlandı. "Bir kısım milletvekilleri, Teşkilâtı Esasiye Kanununun değiştirilmesi ile bugünkü bunalımı çözmek mümkün değildir, Heyeti Vekile Reisini seçelim, Teşkilâtı Esasiye Kanununun değişikliğini sonra düşünürüz" demişlerdir.

Fırka toplantısında söz alan İsmet Paşa ise, "Fırka Reisinin teklifini kabule ihtiyaç kat'idir. Cihan bizim bir şekli hükûmet görüştüğümüzü biliyor. Bu müzakeratımızı bir neticeye rapt edip ifade etmemek, zaif (zayıflık) ve teşettütü (aykırılık) idameden başka bir şey değildir. Avrupa diplomatları bu hususta beni ikaz ettiler. Devletin reisi yoktur, dediler. Şekli hâzırımızdaki reis, Meclis Reisidir. Demekki siz, bir başka reis bekliyorsunuz. Avrupa düşüncesi işte budur. Halbuki biz, böyle düşünmüyoruz. Millet, hâkimiyetine, mukadderatına, bilfiil vazulyetdir. O halde, bunun ifadei hukukiyesini söylemekten neden çekiniyorsunuz? Reiscumhur olmadan, başvekil intihabı teklifi, kanunsuz olur. Bunda şüpheye mahal yoktur. Başvekilin intihabını, kanunî ve mümkün kalabilmek için Gazi Paşa Hazretlerinin, teklifinin kanuniyet kesbetmesi lâzımdır"²⁴.

Asım Us'un açıklamasına göre, Lozan Konferansında Avrupalılar Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin, Cumhuriyet rejimi için bir intikal devresi olduğunu pek anlıyamıyorlardı. Lozan Konferansında yabancıların, İsmet Paşa'ya, "sizin hükûmet şekliniz nedir? Büyük Millet Meclisi Hükûmeti nasıl şeydir?" sorusu sorulmakta idi²⁵.

İsmet Paşa da özellikle konuşmasında bu konuya açıklık getirmek gereğini duymuştur.

Bu açıklamalardan sonra söz alan Abdurrahman Şeref Bey ise, "Eşkâli hükûmetin taâdadına lüzûm yok. Hakimiyet bilâkaydüşart millettir; dedikten sonra kime sorarsanız sorunuz, bu, Cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama, bu ad, bazılarına hoş gelmezmiş, varsın gelmesin"²⁶ demiştir.

²⁴ Atatürk, Nutuk, C. II., 1961, s. 811-812.

Atatürk, Nutuk, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), 1984, s. 549.

²⁵ Bk. Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, İstanbul, 1946, s. 95.

²⁶ Atatürk a.g.e., C. II., s. 812.

Atatürk, Nutuk, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), 1984, s. 549.

Konuşmalar sonucu teklifin bütünü ve sonrada maddeler ayrı ayrı okunarak kabul edilmiştir. Fırka toplantısını Meclis'in toplantısı izlemiştir.

Fırka (Parti) toplantısında öngörülen teklif, Kanunu Esasi Encümeninde incelenmiş teklife sadece dil ve devletin dini ile ilgili hükümler eklenmiştir.

Kanunu Esasi Encümeninin Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı maddelerinin (maddelerinin) tadiline (değiştirilmesine) dair Kanun Teklifi ve Kanunu Esasi Encümeninin mazbatasını Umumi Heyette gündeme alınmış, müstacelen (acele) ve derakap (hemen) müzakeresi teklifi işari (açık) oyla kabul edilerek Kanunu Esasi Encümeninin mazbatasını okunmuştur.

Mazbatada, egemenliğin millete ait olduğu ve idare usulünün de milletin kendi kaderini kendinin seçmesi açıkça belirtilmiştir. Bunun anlamı ise Cumhuriyettir. Mazbata ayrıca Teşkilâtı Esasiye Kanununun değiştirilecek diğer maddelerinin de gerekçesini açıklamıştır.

Kanunu Esasi Encümeni Reisi Yunus Nadi Bey, Genel Kurul'da uzun bir açıklama yaparak, Türkiye Devletinin hükümet şeklinin Cumhuriyet olması gerektiğini belirtmiştir.

Yunus Nadi Bey konuşmasında, Birinci Büyük Millet Meclisi, Teşkilâtı Esasiye ile Şark'ta yeni ve mühim bir devlet kurmuştur diyerek, kurulan devletin yeni bir devlet olduğunu da ifade etmiştir.

Meclisin vazifesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin beynelmilel haiz olduğu unvanın tesbitinden ibarettir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu kanunun birinci maddesi ile, egemenliği kayıtsız şartsız millete vermiş bulunmaktadır. Bu hükümet şeklinin adı Cumhuriyettir. Eklenen fıkra ile Cumhuriyet şeklen ifade edilmiştir²⁷.

Genel Kurul'da, Vasıf Bey (Saruhan), Eyüp Sabri Efendi (Konya), Rasih Efendi (Antalya) tasarının tümü üzerinde söz almışlardır.

Eyüp Sabri Efendi (Konya), açıklamasında, "Bizim hükümetimiz bugün Cumhuriyet olmuyor. Teşekkül ettiği gündenberi Cumhuriyet olmuştur. Yalnız benden önce söz söyleyen arkadaşlarımın işaret ettikleri veçhile

²⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, İkinci İnkılâp Devresi, C. 3., s. 90-93.

bazı ihtiras ocaklarını alevlendirmemek için unvanını açıkca verememiştir. Bugün tamamen unvanı hakikisini alacak devre hulul etmiştir ve verilme lâzımdır” demiştir.

Eyüp Sabri Efendi (Konya) ye göre, Bu kanun zaten mevcut olan Hükümetimize bir ilmî kisve veriyor, giydiriyor, o da “Cumhuriyet” kelimesidir²⁸.

Teşkilâtı Esasiye Kanununda yapılan değişikliklerin kabulü ile T.B.M.M. tarafından Cumhuriyet de ilân edilmiş oldu.

Şevket Süreyya Aydemir’in açıkladığına göre, tasarı müttefikan (oybirliği ile) kabul edilmişti. Yaşasın Cumhuriyet avazeleri (sesleri) bu defa daha gür, daha devamlı bir heyecan fırtınası içinde Eski Büyük Millet Meclisinin küçük, mütevazi salonunu çınılattı. Türkiye artık bir Cumhuriyet olmuştur²⁹.

Ondan sonra, Reisicumhur seçimi yapılmıştır. Kürsüde bulunan İkinci Reis Vekili Başkan İsmet Bey (Eker), sonucu Meclise şöyle arzetmiştir.

“Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan intihabat (seçim) ârasına yüz elli sekiz zat iştirak eylemiş ve Cumhuriyet riyasetine yüzelli sekiz âza müttefikan Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Hazretlerini intihab eylemişlerdir”³⁰.

Bunun üzerine kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa Meclis ve millete hitâben tarihi konuşmasını yapmıştır.

“Muhterem Arkadaşlar, mühim ve cihanşümül hâdisatı fevkalâde karşısında muhterem milletimizin teyakkuz ve intibahı hakikisine bir vesika-kıymettar olan Teşkilâtı Esasiye Kanununun bazı maddelerini tazvih için Encümeni Mahsus tarafından heyeti celilenize teklif olunan kanun lâyihasının kabulü münasebetiyle Türkiye Devletinin zaten cihanca malûm olan, malûm olması lâzım gelen mahiyeti, beynelmilel mâruf unvaniyle yâdedildi. Bunun icabı tabiisi olmak üzere; bugüne kadar doğrudan doğruya meclisin riyasetinde bulunduğunuz arkadaşımıza ifa ettirdiğiniz vazifeyi Reisicumhur unvaniyle yine aynı arkadaşımıza, bu âciz arkadaşımıza

²⁸ Eyüp Sabri Efendi, T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, İkinci İnkılâp Devresi, C. 3, s. 94-95.

²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam, Mustafa Kemal (1922-1938), C. III., İstanbul, 1965, s. 156.

³⁰ Atatürk, Nutuk, C. II., 1961, s. 813 ve Ayrıca Bk. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Kırküçüncü İctima, 29.10.1923.

teveçh ediyorsunuz. Bu münasebetle, şimdye kadar hakkımda izhar buyurduğunuz muhabbet ve samimiyet ve itimadı bir defa daha göstermekle yüksek kadirşinaslığınızı ispat etmiş oluyorsunuz. bundan dolayı heyeti celilenize bütün samimiyeti ruhiyemle arzı teşekkürat ederim.

Efendiler, asırlardanberi, şarkta mağdur ve mazlûm olan milletimiz; Türk Milleti, hakikatta meftur olduğu hasailden muarra telâkki ediliyordu.

Son senelerde milletimizin fiilen gösterdiği kabiliyet, istidat, idrak, kendi hakkında suizanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar tetkikten uzak zevahirperest insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz haiz olduğu evsaf ve liyakatini hükümetinin yeni ismiyle, cihani medeniyete daha çok sühuletle izhara muvaffak olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda işgal ettiği mevkie lâyük olduğunu âsariyle ispat edecektir.

Arkadaşlar, bu müesseseyi âliyeyi vücuda getiren Türk Milletinin son dört sene zarfında ihraz ettiği zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere tecelliyatını gösterecektir. Acizleri mazhar olduğum bu emniyet ve itimada kesbî liyakat etmek için pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç heyeti aliye-nizin şahsım hakkındaki teveccüh ve itimadının ve müzaharetinin devamıdır, ancak bu sayede ve Allahın inayetiyle şahsıma teveçh buyurduğunuz ve buyuracağınız vezaifi hüsnü ifaya muvaffak olabileceğimi ümidederim.

Daima, muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak onların şahıslarından kendimi bir an bile müstağni görmeyerek çalışacağım, Milletin teveccühünü daima noktai istinat telâkki ederek hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mes'ut, muvaffak ve muzaffer olacaktır"³¹.

Cumhuriyetin ilânı kaçınılmaz bir sonuç, tabiî gelişmenin zaferi idi. Bu durumu Prof. Dr. İlhan Arsel şöyle dile getirmektedir:

“Fîlhakika Hakimiyeti milliye esasının tabiî ve tam bir şekilde tahakkuku ancak cumhurî idare ile mümkündür, zira Cumhuriyette bütün hakimiyet, daha doğrusu hâkimiyeti meydana getiren bütün kuvvetler

³¹ Atatürk Nutuk, C. II., 1961, s. 813-815.

Atatürk, Nutuk, C. II., (Bugünkü Dile Aktaran: Zeynep Korkmaz), 1984, s. 550-551.

(teşriî, icraî ve adlî) milletin elindedir. Ve millet bu kuvvetleri istimal edecek organları intihap eder”³².

“Atatürk, hâkimiyet tabirini istimâl ederken onu hudutsuz ve en üstün bir kuvvet ve kudret olarak kabul etmiş ve T.B.M.M. sini, milletin yegâne temsilcisi olarak bu üstün kuvvet ve kudretle mücehhez cumhuriyet rejimini ikame edebilmek maksadiyle tek çare olarak görmüştü”³³.

Büyük Atatürk, Hâkimiyeti Milliye, esasını işlemekle ve onu yeni Türk Devletinin temel taşı yapmakla, yeni devletin devlet ve hükûmet şeklini de tayin ve tesbit etmiş oluyordu. Cumhuriyet rejiminin tohumunu atmış bulunuyordu.

Dankwart A. Rustow’a göre, “Kemal, daha başından itibaren direniş hareketini Padişahın dışında, Padişahı dikkate almadan ve nihayet Padişaha karşı örgütlemişti. Eskiden Osmanlı Orduları din ve devlet uğruna savaşa girmişlerdi. Kemalist ordular ise vatan ve millet uğruna dövüşmekteydiler. Ağırılığın buraya kaymış olması, daha o zamandan Cumhuriyete gidişin bir belirtisi sayılabilir”³⁴.

Cumhuriyetin kurulması ile halk idaresi gerçekleşmiştir. Halk reâye olmaktan kurtulmuş, kendi kendini idare edecekleri seçmeye hazırlanan efendi olmuştur.

Atatürk bu hususu bir konuşmasında açıklamıştır:

“İdareî devlet’i Cumhuriyetten bahsetmeksizin, hâkimiyeti milliye esasatı dairesinde her an Cumhuriyete doğru yürüyen şekilde temerküz ettirmeğe çalışıyorduk”³⁵.

Tarık Zafer Tunaya’ya göre, “Cumhuriyet de, millî devletin karakterinden doğmuştur. Onun siyasal ve sosyal gerçeklerini kapsadığı için, Türk Devriminin en derinlerinden köklerini aldığı için önemli ve anlamlı bir aşamadır”³⁶.

Şükrü Kaya’ya göre, “Türkiye’de Cumhuriyet Türklerin hayat ve hayiyetlerini ve binlerce yıllık ana topraklarını kurtarmak için her şeyle-

³² İlhan Arsel, Türk Anayasası Hukukunun Umumi Esasları, Ankara, 1962, s. 43.

³³ İlhan Arsel, a.g.e., s. 42.

³⁴ Dankwart A. Rustow, Atatürk, Kişiliği ve Başarısı, Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye (Kollektif Eser), Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara, 1981, s. 229-230.

³⁵ Enver Ziya Karal, Atatürk’ten Düşünceler, s. 39.

³⁶ Tarık Zafer Tunaya, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, s. 165.

rini feda ederken sarayın devamlı ve inatlı hiyaneti üzerine Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşlarının kanlı günlerinde doğdu. Türk Milletinin kurtuluşunun ve yaşayışının şanlı bir remzi ve zaruri bir rejimi oldu. Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisine ve onun hükûmetine ister âsi, ister ihtilâlcî denilsin, isterse Fransız İhtilâlinin Konvansiyon meclisine benzetilsin, Türkiye’de millî hâkimiyeti ilk o kurdu ve o tatkik etti. O hükûmetin kanunla hukukî adı konulmamıştı. Fakat o rejim mükemmel ve demokratik bir cumhuriyetti. Onu Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi kurdu. Onu kitaplaştırmak, kanunlaştırmak da İkinci Büyük Millet Meclisine nasib oldu. Tarihte birçok Cumhuriyetler, mağlubiyetlerin tepkisidir. Bizde zafer millî hâkimiyetin eseri, Cumhuriyet de zaferin nimeti ve ganimeti oldu³⁷.

Meclis hükûmeti sistemi, tarihte görülen örnekleri gibi, tipik anlamda ihtilâl veya olağanüstü hal meclisleridir. İsviçre istisna edilecek olursa, meclis hükûmeti sistemini demokratik bir rejim içinde uzun süre devam ettirebilmek mümkün görülmemektedir. İsviçre’de bu sistemin devam etmesi, İsviçre’ye özgü şartlardan ileri gelmektedir³⁸.

Meclis Hükûmeti sisteminin uzun süre devam edemeyeceği dikkate alınır; Cadart ve Ali Fuat Başgil’in de belirttiği gibi³⁹ sistemin anarşiye ve diktatörlüğe dönüşmesi tehlikesi de söz konusu olduğundan, Millî Mücadeleyi izleyen dönemde, parlamenter rejime doğru bir adım daha atılarak Cumhuriyetin ilânı büyük bir başarı sayılmalıdır.

Cumhuriyet burada, istikrarlı ve devamlı bir devlet biçimi seçimini sağlamış, Türkiye’nin gerçekleştireceği cevap verecek şekilde, parlamenter rejime doğru gelişmeler göstermiştir.

Atatürk, Nutuk’da, Rauf Beyin Cumhuriyetin ilânı konusundaki tutumunu eleştirirken yaptığı açıklamada Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklinin geçiş dönemi zaruretlerinden olduğunu belirtmekle beraber bü-

³⁷ Şükrü Kaya, Cumhuriyet ve Demokrasi, Cumhuriyet, 29 Ekim 1947, (İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu tarafından zikredilmiştir. Atatürk, Yetiştirmesi, Kişiliği, Devrimleri, Erzurum, 1973, s. 56.)

³⁸ Ergun Özbudun, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Hukukî Niteliği, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. I., Sayı 2, s. 481.

Turhan Feyzioğlu, Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği, Ankara, 1988.

³⁹ Ergun Özbudun, a.g.m.

tünüyle meclis hükûmeti sisteminin pratik zorunluluklardan kaynaklanan geçici bir rejim olduğunu açıkça ifade etmiştir⁴⁰.

Türkiye'de Cumhuriyetin bir gelişmenin tabîî bir sonucu olduğu, T.B.M.M.i hükûmet idaresinin aslında Cumhuriyet demek olduğunu İsmet İnönü'de belirtmektedir.

Gazeteci Abdi İpekçi'nin Milli Mücadelede idare şeklinin "Cumhuriyet" olacağını düşünülüp düşünülmediği sorusuna İsmet İnönü şu cevabı vermiştir.

"Fesada yer verilmemek için bundan bahsedilmedi. Esasen ihtiyaç da yoktu... Millet Meclisi bütün kuvvetlere sahip olarak işbaşında idi. Kumandanlar aynı zamanda Millet Meclisi âzası idiler. Atatürk Millet Meclisinin başında bütün kuvvetlere sahipti. Bu, o zaman bize çok tabîî görünen bir hayat tarzı idi... Aslında bunun Cumhuriyet demek olduğu sonradan bir günde, bir saatte derhal kendini gösterdi. O da şöyle oldu:

Lozan'dan sonra bütün devletler bizimle münasebet kurmadan önce, "Dur bakalım, devletin şekli ne olacak?" diye bekler bir vaziyet aldılar. Bu durumda Millet Meclisi iktidarı ve idaresinin devam edemeyeceğini, bir devlet şekli seçmenin zarurî olduğunu daha kesin surette anladık. Mevcut hayat tarzı esasen Cumhuriyet olduğuna göre mesele işin adını koymaktan ibaretti. Yani olmuş, bitmiş bir şeyi ilân etmek gibi bir şey"⁴¹.

Norbert Von Bischoff'a göre de, "İhtilâl, üç buçuk yıldan beri gebe olduğu Cumhuriyeti doğurmuştur"⁴².

Tarihçi, Arnold Toynbee'ye göre, Türkiye'de, "demokrasi olgunlaşmamışsa bile, ilerlemişti ve Cumhuriyet; demokrat fikirli bir ulusun kesin ifade yoluydu. Cumhuriyet fikrinin tümü, bir tek ulusun, halkının büyük çoğunluğu tarafından onaylanan ve paylaşılan fikriydi"⁴³.

Enver Ziya Karal, yeni Türk Devletinin adının Cumhuriyet olmasını üç nedene bağlamaktadır. "Birinci ve önemli neden, halifelik ve salta-

⁴⁰ Ergun Özbudun, a.g.m.

⁴¹ İnönü, Atatürk'ü Anlatıyor, Hazırlayan Abdi İpekçi, İstanbul, 1968, s. 18-19.

⁴² Norbert Von Bischoff, Ankara, Türkiye'deki Yeni Oluşun Bir İzahı, (Çeviren: Burhan Belge), Ankara, 1936, s. 204.

⁴³ Arnold Toynbee, Türkiye-Bir Devletin Yeniden Doğuşu, (Çev: Kasım Yargıcı), İstanbul, 1971, s. 186.

nattan yana olanların boş gibi sandıkları devlet başkanlığı makamı için bunalımlar yaratmalarını önlemek idi. İkinci neden, Türkiye'nin dış ilişkilerinde yabancı devletlerin Türkiye'de siyasal rejimin istikrara kavuşmamış olduğu yolundaki kuşkularını önlemek, üçüncüsü de, yeni Türkiye Devletinin modernleşmesi yolunda yapılacak devrimlere karşı, dinsel bir örgüt olarak yaşamakta olan halifelikten gelebilecek direnmeleri kırmak idi.

Atatürk bu nedenlerle 1923 Eylülünden bu yana, Cumhuriyetin duyurulması sorunu ile yakından ilgilenmeye başladı"⁴⁴.

Ahmet Ağaoğlu'na göre, Cumhuriyet Türk İnkılabının halkalarından biriydi.

“Şark'ta (Doğuda) ilk kere demokratik bir Cumhuriyet kuran O'dur. Şark'ta ilk kere dini dünyadan ayıran O'dur. Şark'ta ilk kere medenî beşeriyetin (uygar insanlığın) müşterek (ortak) bir aile olduğunu ilân ve bu aile efradı (üyeleri) arasındaki hâileleri (engelleri) kaldırmaya azmeden O'dur"⁴⁵.

Türkiye'de Cumhuriyetin ilânı, tarihî bir gelişmenin tabii bir sonucudur. Millî egemenlik ilkesinin devletin siyasî rejiminin temel direği olması, bütün gelişmeleri Cumhuriyete yöneltmiştir.

Türkiye'de Cumhuriyet, demokratik rejime yönelik demokratik Cumhuriyet olmuştur. Türkiye'de Cumhuriyet batılı anlamda modern devlet şekli olarak gelişmiştir. Türkiye'de Cumhuriyet, ırk, din, dil ve cinsiyet farkı gözetmeksizin, bütün vatandaşların paylaştıkları ve yararlandıkları siyasî rejimin adı olmuştur. Eşitlik ilkesi, herkesin kanun önünde eşitliği, Türk cumhuriyetinin özelliğini teşkil etmiştir.

⁴⁴ Enver Ziya Karal, Atatürk ve Cumhuriyetin Duyurulması, Türk Dili, Sayı 278, Kasım 1974, s. 837.

⁴⁵ Ahmet Ağaoğlu, İstiklâl Mahkemelerinin faaliyeti, Hâkimiyeti Millîye, 4 Ocak 1926. (Tarak Zafer Tunaya tarafından zikredilmiştir. Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürköçlük, s. 163.